

HUNYADI ATTILA GÁBOR

NEMZETI ÉRDEKELTSÉGŰ GAZDASÁGI INTÉZMÉNYHÁLÓZATOK ERDÉLYBEN 1918–1948 KÖZÖTT

A szállóige szerint *a pénznek nincs szaga* – és nincs nemzetisége sem. A megállapítás helyességét azonban vitatnia kell a gazdaságtörténésznek, szociológusnak, főleg ha nem a mai ezredfordulós globalizációs környezetből tekint és vetít vissza, hanem a 19–20. század fordulójától a két világháború közötti időszakon át az 1948-as államosításig terjedő időszakot vizsgálja.

A történettudományon belül a gazdaságtörténet a gazdasággal, gazdálkodással kapcsolatos jelenségeket (gazdasági növekedés, fejlődés, életszínvonal), fogalmakat (pénz, hitel, kamat) és intézményeket (mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi vállalkozások, szolgáltatások – bankok, biztosító társaságok, szállodák, infrastruktúra, valamint a gazdaságpolitikákat meghatározó és befolyásoló szervek, szervezetek –, minisztériumok, érdekvédelmi csoportok időbeli változását) vizsgálja.

A gazdaságtörténet természetesen érinti a politika-, eszme- és társadalomtörténeti problémákat is. A romániai magyarság történetének legkevésbé feltárt szegmense a magyar érdekeltségű modern gazdasági intézmények: bankok, érdekvédelmi szervezetek, vállalatok 19–20. századi története. A levéltárakban rejtőző gazdasági jellegű iratcsoportok kitűnő lehetőséget, kincsésbányát jelenthetnek. A gazdaságtörténeti tárgyú mélyfúrások, egy-egy bank, vállalat történeti kismonográfiája, feldolgozása a helytörténeti jelentőségén túl a nemzeti közösség általános története számára is nívumot jelent, sőt segíthet a mai világban való eligazodásban is, jártasságot és múltbeli tapasztalatokat elevenítve fel a település, kistérség, megye, régió gazdasági potenciáljának gazdaságos felhasználásáról.

Módszertan

Egy klasszikus függvény szerint egy ország vagy egy területi-nemzeti közösség jóléte (Y) a populáció (P), erőforrások (R), technológia (T) és intézmények (X) függvénye:¹

¹ CAMERON, Rondo: *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*, Maecenas Kiadó, Budapest, 1994.

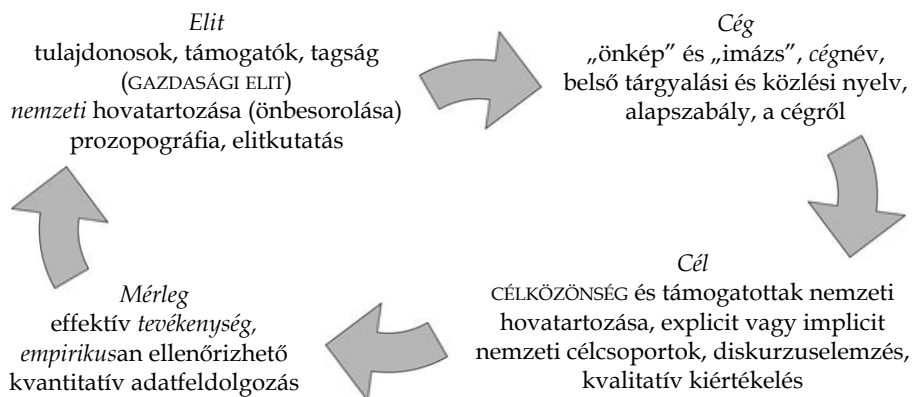
$$Y = f(P, R, T, X)$$

Mindegyik rendelkezik kvantitatív és kvalitatív komponensekkel. A romániai magyar közösség 20. századi története során a legkönnyebb a lakosság (P) létszámának, valamint a magyar anyanyelvűek etnikai arányának változását nyomon követni. A közösség által birtokolt erőforrások (R), ideértve a tulajdont (földtulajdon, tőke), valamint a technológiai felszereltség és tudás értékére vonatkozóan viszont nehezebb becslésekbe bocsátkozni. Az intézmények esetében pedig meg kell különböztetni a magánvállalatokat és érdekvédelmi szervezeteket a közjogi intézményektől (állami, megyei, községi közigazgatási szervek, törvényhozás, kamarák, oktatási intézmények).

Mivel egy állam statisztikai hivatala nem etnikai entitások szerint tagolja és részletezi a függvény szorzóit, valamely kulturális (nemzeti, etnikai) közösség gazdasági örökségét feltárni szándékozó történésznek sajátos módszertant kell kidolgoznia.² E módszertan gazdaságszociológiai kutatásokból merít, és az a célja, hogy elkerülje vagy legalábbis mérsékelje a szubjektív megállapításokat, következtetéseket. Vizuálisan az 1. ábrán látható módon lehetne ábrázolni a forráselemzés módszertanát.

1. ábra

A gazdasági intézmények „nemzeti jellege” (forráselemzési módszertani ábra)
intézményes beágyazottság (embeddedness), szimbolikus konstrukció és
effektív nemzeti megnyilvánulás (elméleti modellezés)

² Az amerikai gazdaságszociológiában találunk erre vonatkozóan mintákat: itt többnyire a bevándorolt, etnikai-nyelvi enklávék (tehát nem területi entitások) gazdasági szerveződéseit kutatják, elemzik: kínaiak, muzulmánok, olaszok, vallási csoportok gazdasági önszerveződéseit kvantitatív és kvalitatív módszerekkel. L.: GRANOVETTER, Mark: Economic Action and Social Structure. The Problem of Embeddedness, *American Journal of Sociology*, Vol. 91, Nr. 3 (november 1985), 481–510. p.

A forráselemzési módszertani ábra azt illusztrálja, hogy a történeti forrásokat milyen megközelítéssel dolgozhatjuk fel: a kör 4 cikkét a *cég*, *cél*, *mérleg* és *elit* elnevezéssel jelöltem röviden ahhoz, hogy a kutatás munkaszakaszait tagoljuk és később az elemzés során az adatokat körkörösen megfeleltessük, ellenőrizzük.

A korabeli gazdasági statisztikákban (ezeket *compass*nak, kompasznak nevezték és nevezik egyetemesen) legtöbbször a következő adatokat találjuk meg egy vállalatról:

1. Cégnév az ország hivatalos nyelvén, és ha a bíróságon a kereskedelmi cégjegyzékbe így is be volt jegyezve, más nyelven is, például az Osztrák–Magyar Monarchiában a magyar mellett németül és/vagy románul, Romániában a román mellett magyarul vagy németül. Ugyanitt általában feltüntették az alapszabályokat és belső tárgyalási nyelvet is. Ez már sokat elmond a vállalkozás *nemzetiségéről*.

2. Az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjai, a vezérigazgató név szerint. Anélkül, hogy névelemzéshez fordulnánk, a vállalkozás fő tulajdonosairól, részvényeseiről, a vezérigazgatóról és azt ellenőrző felügyelő bizottságról ez már sokat elárul. Ezt jelöli a módszertani ábra gazdasági *elit* körcikke. Más forrásokkal kiegészítve a vezető pozíciókat betöltő személyeket azonosítani lehet, sőt olykor perszónaluniókat vagy ún. kapcsolt igazgatóságokat is fellelhetünk más vállalatok vezetésével, sőt akár más, nem profitorientált, nem-gazdasági jellegű szervezetekkel (kulturális egyesület, egyház) vagy intézményekkel (közigazgatás, kereskedelmi kamara, érdekvédelmi testületek), hiszen mi sem természetesebb annál, hogy a pénzügyi érdekeltséget egy cégben a másik cég részéről az utóbbi megbízottja, kiküldöttje képviselje, valamint hogy a társadalmi presztízst (és tiszteletdíjakat) is nyújtó igazgatósági helyeket egyházi méltóságoknak vagy főleg adminisztratív hatalom közelében lévőknek kínálja fel a közgyűlés.

3. A kompasz az éves mérleget is közli: vagyon (aktíva) és teher (passzíva) bontásban. Az itt szereplő adatsorok alapján rangsorolható helyi, megyei, országos és nemzetközi összehasonlításban a vállalat mérete, tőkeereje, jelentősége: alaptőke, tiszta nyereség (vagyis profit), forgalom, technológia, teljesítmény, foglalkoztatottak száma.

4. Ami a statisztikai mutatókon kívül reked, az a sajtó, a visszaemlékezések, a reklámok, hirdetések elemzésével vagy az alapszabályokból kiolvasható célközönség és célcsoportok jellegének a megállapításával ismerhető meg. Sok esetben ugyanis, különösen ebben az időszakban, a bankok, szövetkezetek s főleg az érdekvédelmi szervezetek, egyesületek alapszabályszerűen egy szakmai csoportot (földművesek, munkások, kereskedők) jelölnek meg célközönségnek, s a célcsoportok között pedig nemcsak csupasz szakmai érdekképviselőt és érdekvédelmet jelölnek meg, hanem továbbképzést, anyanyelvápolást, kulturális egyesület, iskola, diákegyesület, folyóirat támogatását, alapítvány létrehozását is kitűz(het)ik.

A belső nyelv, cégnév, a tulajdonosok, a célközönség és célcsoportok önbesoroláson alapuló etnikai-nemzeti (magyar, román), netán ideológiai (keresztényszocialista, szocialista) hovatartozása tehát összesítve máris feljogosíthatna arra, hogy magyar, román vagy szász, sváb érdekeltségűnek, továbbá *izraelita*, *zsidó nemzeti* érdekeltségűnek tekinthetünk egy-egy szervezetet vagy hálózatot, főleg ha ezt a cég igazgatósága, tagsága maga vállalja, felvállalta hivatalos cégnevében vagy önmegnevezésében. S ha a mérleg átfogó vizsgálata, a cég működésének elemzése során valóban igazolódik, hogy a részvényesek, a tagság, a vezetők többsége az adott etnikumon belül rekrutálódnak, a jövedelem egy hányadát nemzeti, kulturális célok (intézmények, családok, ösztöndíjak, alapítványok) támogatására fordítják, talán már ellentmondás nélkül borítékolható lesz a gazdasági szervezet nemzeti vagy etnikai jellege. Természetesen e célcsoportok megvalósítását, teljesítését sokkal nehezebb empirikus adatokkal igazolni, ugyanis esetleges könyvelési trükköket nem lehet kizárni, de az igazolás mégsem lehetetlen.

A szakirodalmat áttekintve megállapítható, hogy Erdély modernkori gazdaságtörténete szempontjából Csetri Elek, Egyed Ákos és Imreh István munkássága meghatározó.³ Külön-külön az erdélyi nemzeti közösségek polgárosodásának és modernizálódásának, gazdasági és nemzeti intézménytörténetének feldolgozásában a következő munkákat kell megemlíteni:⁴ Ábrahám Barna könyve az erdélyi románság polgárosodását vizsgálja,⁵ Egrý Gábor az erdélyi szászok pénzügyintézeteinek történetét mutatja be.⁶ A román történetírás,⁷ valamint Keith Hitchins⁸ hangsúlyosnak tekinti az erdélyi román pénzügyintézetek nemzeti jellegét, de Szász Zoltán tanulmányai is ekként értelmezik a szlovákok és románok hitelintézeti hálózatait, a Tatra és Albina bankokkal

³ L. például: EGYED Ákos: *Falu, város, civilizáció, Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

⁴ Egyetemes és kelet-európai kontextusban a legújabb összefoglaló tanulmánykötet LORENZ, Torsten (ed.): *Cooperatives in Ethnic Conflicts: Eastern Europe in the 19th and early 20th Century*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2006.

⁵ ÁBRAHÁM Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása a 19. század második felében*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2004.

⁶ EGRY Gábor: *Az erdélyi szászok pénzügyintézeti rendszere és a szász nemzeti mozgalom kapcsolata a 19. században (1835–1914)*, doktori disszertáció, Politikatudományi Intézet, Budapest, 2003, <<http://www.polhist.hu/letoltes/egrydisszertacio.pdf>> (letöltve: 2015. 02. 14.).

⁷ DOBRESCU, Vasile: *Sistemul de credit românesc din Transilvania, 1872–1918*, Editura Universităţii Petru Maior, Târgu-Mureş, 1999; DRECIN, Mihai D. (ed.): *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor româneşti din Transilvania (1867–1918)*, I., Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999; Uő.: *Istorie financiar-bancară. Studii asupra băncilor săseşti, româneşti, maghiare şi slovace din Austro-Ungaria (1867–1918)*, II., Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001; CIOBANU, Vasile: *Contribuţii la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918–1944*, Editura Hora, Sibiu, 2001, 139–158. p.

⁸ HITCHINS, Keith: *A Nation Affirmed. The Romanian National Movement in Transylvania, 1860–1914*, The Encyclopedic Publishing House, Bucharest, 1999, 221–262. p.

mint csúcshintézményekkel. A szász történetírás szintén kiemelten foglalkozik a pénzintézetek történetével.⁹ Moshe Ussoskin és Mariana Hausleitner a romániai zsidó szövetkezetek történetét tárták fel.¹⁰ Az erdélyi magyar szövetkezetek történetét a *Szövetkezetek Erdélyben és Európában* című, 2007-ben megjelent interdiszciplináris tanulmánykötet szerzői ismertették.¹¹ Ilyen előzmények kontextusában jelen tanulmány főleg módszertani szempontból érdekes és releváns példákat igyekszik ismertetni az erdélyi nemzeti érdekelttségű gazdasági szervezetek történetéből.

E tanulmányban specifikusan az Erdélyben 1918 előtt, illetve 1918 után intézményesedett szövetkezeti mozgalom folyamatát, szerveződését és társadalmi beágyazottságát mutatjuk be, kihangsúlyozva a hitelintézeti és érdekvédelmi partnerekkel való együttműködését a két világháború közötti Románia gazdaságpolitikai keretében, illetve az 1940–1944 közötti észak- és dél-erdélyi területen való intézményesen is megosztott működésének rövid bemutatását követően felvázolva megszűnését az 1945–1948 közötti szovjetizálódó időszakban.

Minthogy az erdélyi szövetkezeti mozgalom európai ideológiai ihletéseit már a fent említett *Szövetkezetek Erdélyben és Európában* tanulmánykötetben nagyvonalakban feltártuk, bevezetésként itt arra szeretnénk utalni, hogy a 19–20. századi államok nemzetiesítési folyamataiban a regionális kisebbségek, nemzetiségek különböző intenzitással ugyan, de megpróbálták egy saját gazdasági intézményrendszert is létrehozni. Ezen belül pedig a takarékpénztárak, hitel- és biztosítóintézetek mellett a szövetkezeti hálózat is kiépült, mozgalmi jellegéből adódóan ugyanis a szövetkezetek jelentették mind gazdasági, mind pedig társadalmi-kulturális és olykor politikai szinten is a nemzeti mozgósítás hajszálerreit, alapszervezeti szinten érintve és elérve a helyi közösségeket. Ezt a társadalomszervezést a három birodalomba osztott lengyel nemzet (hrochi értelemben vett) *ébredtői*, elitjei, különösen az alsópapság tagjai mint helyi szervezők, mozgalmárok organikus munkának nevezték.

Más, nyugati példák is mutatják, igazolják, hogy a szövetkezeti mozgalom különösen alkalmas volt a békés egymás mellett élés gazdasági megszervezésére, tehát nem feltétlenül (nem elsősorban) reaktív, az állami vagy gaz-

⁹ GÖLLNER, Carl (ed.): *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848–1918*, Böhlau Verlag, Köln–Wien, 1988.

¹⁰ USSOSKIN, Moshe: *Struggle for Survival. A History of Jewish Credit Co-operatives in Bessarabia, Old-Roumania, Bukowina and Transylvania*, Jerusalem Academic Press, Jerusalem, 1975; HAUSLEITNER, Mariana: *Jewish Cooperatives in Bessarabia between 1901 and 1940*, In: LORENZ (ed.): *i.m.*, 103–118. p. L. még: HUNYADI Attila: *Cooperativele minorităţii maghiare din România în perioada interbelică*, Argonaut, Cluj, 2010.

¹¹ CSETRI Elek – EGYED Ákos – HUNYADI Attila – SOMAI József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*, RMKT, Kolozsvár, 2007.

dasági elnyomással szembeni politikai aktus volt a lengyel organikus munka esetében sem a szövetkezetek szervezése a 19. században, vagy a baszk Mondragon csoport valamennyi ágazatának a kiépítése, ideértve a baszk anyanyelvű elemi iskolák és műszaki főiskola fenntartását a szövetkezeti hálózaton belül. E szerveződést, mint neve is mutatja, interaktív önszerveződő effektív nemzetépítésnek nevezhetjük, megkülönböztetendő a nemzetiesítő állam által irányított adminisztratív (deklaratív vagy effektív) nacionalizmustól.¹²

A kelet-közép-európai birodalmak keretében kibontakozott nemzeti és szövetkezeti mozgalmak szervezésének, kereteinek, a többség-kisebbség viszonyát bemutató tanulmányokat a már hivatkozott Lorenz-kötet tartalmazza. Az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer nyomán a korábbi nemzetiségekből domináns nemzetekké avanszált csehek, románok, lengyelek 1918-ban létrehozott nemzetállamuk gazdasági és részben politikai modernizációjában a szövetkezeti intézményrendszerre is támaszkodtak.¹³ Ezzel együtt azonban Románia esetében például elmondhatjuk, hogy a földreformok, az altalajkincseket és erőforrásokat államosító bányatörvény, a kultúrzónás és tanügyi törvények szigorúan nacionalista hangvételéhez és végrehajtási módozatához képest az erdélyi magyarság szövetkezeti és pénzügyi hálózatát nem érték folyamatos támadások, de a Bukaresttel szemben megtartott autonóm szerveződésük miatt kedvezményekre sem számíthatnak az állami vagy a központi szövetkezeti intézmények irányából.¹⁴

A két világháború közötti romániai magyar lakosság, erőforrásai, tudása és intézményei

A jóléti függvénynek megfelelően tekintsük át, hogy a két világháború közötti időszakban hogyan jelenítette meg a magyar nyelvű közgazdasági szakirodalom a fenti négy szorzót.

A Romániához csatolt területek populációját a korabeli statisztikák regisztrálták, ám a magyar anyanyelvű lakosság tulajdonában és használatában lévő erőforrások számát tekintve már nem rendelkezhetünk pontos kimutatásokkal, de nem is lehet tárgya ennek a tanulmánynak becslésekbe

¹² L.: HUNYADI: *Cooperativele minorităţii...*

¹³ HAUSLEITNER: *i.m.*

¹⁴ HUNYADI Attila Gábor: Nemzetépítés és szövetkezeti politika, *Székeltyföld*, 2002/5., 81–129. p.; Uő.: Nemzetgazdasági önszerveződési modellek Erdélyben, In: BÁRDI Nándor – SIMON Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*, Fórum Intézet, Somorja, 2006, 189–217. p., <www.foruminst.sk/publ/disputa/7/disputa7_hunyadiattila.pdf> (letöltve: 2015. 02. 14.); Uő.: *Cooperativele minorităţii...*

bocsátkozni ezen a területen.¹⁵ Bíró Sándor könyvében mind az első világháborút megelőző időszakra, mind az 1921-es földreform következményeire találunk részletes adatokat és elemzést.¹⁶

Nagy-Romániában az 1920-as évben a rurális lakosság 12 087 612 főnyi (77,8%), a városi 3 453 812 létszámú (22,2%) a statisztikákban. Az 1930-as statisztika szerint Románia lakossága összesen 18 052 896 személyből állt. 1939-ben e számsor 16 312 136-ra (81,8%), illetve 3 621 666-ra (18,2%) változott. Ezek szerint két évtized alatt a falusi lakosság növekedése – 4 234 524 személy – meghaladta mind arányában, mind abszolút számban az igencsak csekély városi lakosságnövekedést (167 854 fő). Az összlakosság majd 20 millióra emelkedett (19 933 802).¹⁷ Etnikai szempontból 1930-ban románnak vallotta magát a lakosság 71,9%-a, vagyis 12 981 324 személy, míg a legnépesebb kisebbség, a magyar 7,2%-ot tett ki (1 415 507), a németység 4,1%-ot (745 421), a zsidóság 4%-ot (728 115). A magyarok aránya magasabb volt Erdélyben (29%), a Körös-vidéken és Máramarosban (23%), míg a németek tették ki a Bánság lakosságának 24%-át és Erdély lakosságának 8%-át.

A városi–falusi lakosság arányát tekintve 1930-ban a magyarok 27%-a, a szászok 23%-a, míg a románoknak csak 10,1%-a lakott városban. A lakosság nagy része viszont mindhárom etnikum esetében falun lakott. Az 1930-as népszámlálás szerint a rurális aktív lakosság 90,4%-a a földművelésben, állattenyésztésben határozta meg fő jövedelmi forrását.¹⁸

A román földreform összességében 5,5 millió hektárt változtatott kisbirtokká.¹⁹ Az összesen 6 millió hektár kisajátított földterületből (a művelhető terület 30%-a) 2/3 volt kiosztva közel 1,4 millió parasztnak, a maradék 1/3 viszont állami rezerva (tartalék) néven állami tulajdonba került a földreform esetleges folytatása céljából. A konkrét alkalmazás során viszont igen sok paraszt, a 2,3 millió jogosult személy 30-35%-a semmit sem kapott. Ennek okai

¹⁵ Az erdélyi lakosság birtokarányairól, foglalkozási megoszlásáról nemzetiségi bontásban leginkább Venczel József munkáiban találhatunk adatokat. VENCZEL József: *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980; Uő.: *A falumunka útján*, Orbán Balázs Közművelődési Egyesület – Magyar Művelődési Intézet – Magyar Népfőiskolai Társaság, Székelyudvarhely–Budapest, 1993.

¹⁶ BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2002, 270. p. A földreformról bő elemzést nyújt MÓRICZ Miklós: *Az erdélyi föld sorsa*, Budapest, 1932. A román történetírás álláspontjához L.: ȘANDRU, Dumitru: *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975; VENCZEL József: Erdély és az erdélyi román földreform, In: Uő.: *A falumunka útján*.

¹⁷ MANUIĂ, Sabin – GEORGESCU, D. C.: *Populația României*, Institutul Central de Statistică, București, 1937, 9. p., 50–59. p.; HITCHINS: *i.m.*, 334–336. p.

¹⁸ HITCHINS: *i.m.*, 336. p.

¹⁹ MLADENATZ, Gromoslav: *Cooperarea în economia agricolă*, Independența Economică, București, 1935, 22–24. p.

a bürokratikus és elhúzódó végrehajtás mellett a következők lehettek: elfogyott vagy nem létezett elegendő kiosztható terület a környéken, elhúzódott a felmérés, parcellakijelölés folyamata, illetve egyéb műszaki és költségekben kifejezhető nehézségek is okozhatták a földosztás megakadását. Így 1927-ben a kisajátított nagybirtokoknak alig a fele volt kimérve, és viszonylag alacsony százalékban, mintegy 1,1 millió hektár volt ténylegesen felparcellázva a kiosztás végett. Az ideiglenes földhöz juttatás sem hozott eredményeket, ugyanis a kényszerbérletek haszonélvezői az átmeneti tulajdon jellege miatt nem éreztek semmilyen ösztönzést földjavítási munkálatok, beruházások megtételére. Ugyanígy a bizonytalan tulajdon lehetetlenné tette jelzáloghitelek felvételét esetleges beruházásokra.

A társadalmi szerkezet módosulása szempontjából viszont látványos változás történt. A földterület 92%-a átment a parasztság kezébe, s csak 8%-a maradt a nagybirtokosoké. A harmincas években ez az irány folytatódott, hiszen a 100 hektárt meghaladó szántóföldek aránya az összszántóterület 25%-ról 13-ra csökkent, miközben az 1–5 hektár közötti földdel rendelkező parasztok kisbirtokainak területaránya 48%-ról 62-re nőtt.²⁰

A magyar kultúra szempontjából viszont a földreform legkárosabb eredménye az volt, hogy a magyar egyházak és közművelődési intézmények földbirtokainak 85%-át sajátította ki az állam, így az addig iskolafenntartó intézmények elveszítették létalapjaikat. A rendelkezésre álló erőforrások tekintetében tehát ez volt a legnagyobb érvágás a magyar intézmények és kisebbségbe került magyar közösség jóléte szempontjából. A magyar közösség kultúrájának újratermelődése a magyar oktatási, egyházi, kulturális intézmények vagyoni helyzetének leomlásával egy időben és arányosan vált nehezebbé.

A két világháború közötti kisebbségi magyar politikai, kulturális és gazdasági elit ebben a helyzetben a pozícióőrzés stratégiáját választotta, és megmaradt vagyonával, erőforrásaival, intézményeivel kellett kigazdálkodnia a létfenntartás és kultúrafenntartás feltételeit. Az új állam keretein belül az érdekképviselőkre, érdekvédelemre kínálkozó lehetőségek azért is szűkültek, mert a közigazgatási intézmények vezető pozícióiból már az első néhány évben a magyar tisztviselők kiszorultak: legtöbbször a hűségeskü megtagadása miatt vagy a román hivatalos nyelv ismeretének hiánya miatt menesztették őket már a húszas évek elején.²¹

²⁰ *Uo.*, 22–24. p.; HITCHINS: *i.m.*, 348. p.

²¹ ANIC [Nemzeti Központi Történelmi Levéltár, Románia], fond 1114 Consiliul Dirigent, S. Admin. 66/1920. ff. 100–104. Tabloul funcționarilor orașului municipal Cluj [Kolozsvár megyei jogú város tisztviselőinek névsora]. 1920-ban, Iuliu Pop kinevezett polgármester hivatali ideje alatt a 110 városi tisztviselő közül csak 31 tisztviselő magyar nemzetiségű a nevet, tisztséget, életkort, nemzetiséget, beszélt nyelveket, *régiséget* regisztráló táblázat szerint.

Az oktatási intézmények sorában a felekezeti elemi iskolák mellett csupán néhány magyar anyanyelvű községi iskolában és a 24 felekezeti-egyházi gimnáziumban lehetett magyarul tanulni. Az állami kereskedelmi iskolákban 1918–1928 között a magyar tanulók aránya 90%-ról 24-re esett, ipari iskolákban 60%-ról 6-ra. Holott a magyar társadalomnak a szakoktatás terén óriási érdekei fűződtek volna a magyar nyelvű oktatás biztosításához, a magyar szakiskolák sem csekély számuk, sem pedig gyenge anyagi helyzetük miatt nem elégíthették ki azokat az igényeket, amelyeket velük szemben támasztottak.²² E nagymértékű deficitet igyekeztek pótolni az egyházak gazdasági iskoláik működtetésével (székelykeresztúri unitárius téli gazdasági iskola 1931-től, csombordi református téli gazdasági iskola 1935-től, kézdivásárhelyi és radnóti téli gazdasági iskolák 1934–35-től).

A közigazgatás- és oktatáspolitikai, valamint a földreformtörvény megszorító intézkedései közepette a magyarság a magánszférában, a gazdaságban, a kulturális és egyházi életben még rendelkezésére álló pályán mozoghatott. A nemzeti közösség értékeit, fenntartását szem előtt tartó politikai-gazdasági-egyházi elit a megmaradt intézményeket próbálta összefogni, újjászervezni és gazdaságilag alátámasztani. E téren a magyar jellegűként számon tartott, de nem feltétlenül ekként, sokkal inkább *erdélyi* regionális vagy ágazati jelzővel regisztrált vállalkozások (hitelintézetek: bankok, takarékpénztárak, biztosítóintézetek, szövetkezetek) és az érdekvédelmi szervezetek, jelesül az Erdélyi Gazdasági Egylet (EGE) tekinthetők magyar érdekeltségűnek, jellegűnek.

Az Országos Gyáripárosok Szövetsége erdélyi és bánági tagozataiban helyet foglaltak, vezető tisztségeket töltöttek be szász, sváb, magyar, izraelita gyártulajdonosok nagyiparosok (Szana Zsigmond, Bürger Albert, Copony Traugott és mások), a kereskedelmi és iparkamarákban is képviseltettek magyar kisiparosok, kereskedők, ám ezek az intézmények nem nyilvánítottak ki semmiféle specifikus etnikai-nemzeti kulturális elköteleződést, legfeljebb valamiféle halvány regionális ellensúlyt jelentettek a fővárosi központhoz képest.

A magyar jellegű politikai, egyházi és oktatási, kulturális, tudományos és turisztikai szervezetek, intézmények mellett magyar érdekeltségűnek tekinthetők még az Erdélyi Bankszindikátushoz csatlakozott hitelintézetek, illetve a két magyar szövetkezeti központ által összefogott szövetkezeti hálózat.

Erdély szövetkezeti hálózata 1918–1940 között

Erdély 1918. decemberi megszállását követő másfél év alatt, 1920 júniusáig a Romániához csatolt területen az OKH-hitelszövetkezetek²³ 42,6%-át, a fo-

²² BÍRÓ: *i.m.*, 375–401. p.

²³ OKH = Országos Központi Hitelszövetkezet.

gyasztási szövetkezetek közül pedig 32,5%-ot számoltak fel. A háború végi 702 hitelszövetkezetből 1920-ra csak 403, a 641 fogyasztási szövetkezetből pedig csak 433 maradt működőképes állapotban. A létszámvesztést, dezintegrációt főleg az új államhatárok által megszakított hitel- és áruellátás, a budapesti központi irányítástól való elszakíttottság, valamint az 1918–1919-es hadiállapot és közigazgatás-váltás okozta.

A Kormányzótanács 1919. januári első rendelete (első bekezdése) Erdélyben és a Magyarországtól elcsatolt területeken érvényben hagyta az – 1918. október 18-ig fennálló – magyar jogrendet. Így a *kisebbségi* szövetkezetek működését továbbra is az 1875. évi XXXVII. tc. és az 1898. évi XXIII. tc. szabályozta. A *regáti* szövetkezeti törvények általános kiterjesztését az 1923. március 13-i *A szövetkezés egységesítéséről szóló törvény* valósította meg. A kisebbségek szövetkezetei számára azonban jogilag is türelmi időt biztosítottak (1938-ig), a törvény gyakori módosításai során is (1928, 1929, 1935): megtarthatták saját központjaikat, viszont nem részesültek a román szövetkezeti központok és a Román Nemzeti Bank juttatásaiból.

A román többségi szövetkezeti intézményrendszer azonban, amely bekebelezte az erdélyi román szövetkezeteket is, centralizált volt és adminisztratív (minisztériumi) hatóság alá tartozott. Csupán a parasztpárti kormány 1929. évi szövetkezeti törvénye próbált decentralizálni, a központi szövetkezeti hivatalokba – Román Nemzeti Szövetkezeti Hivatal (ONCR), Központi Szövetkezeti Bank (BCC), Szövetkezés Főtanácsa (CGC) – bevonva a kormányzat képviselői mellé a vidéki és kisebbségi szövetkezeti központok képviselőit. Ez a decentralizált, a román szövetkezeteket is regionalizáló rendszer maradt érvényben 1938-ig, a királyi autoriter alkotmányig és az 1938. évi szövetkezeti törvénymódosításig, amely a maradék autonómiájától is megfosztotta a kisebbségek szövetkezeti központjait. Az 1938-ban létrehozott INCOOP (Nemzeti Szövetkezeti Hivatal) 1948-ig a centralizált szövetkezeti intézményrendszer főhivatalaként működött a gazdasági minisztériumon belül. Az INCOOP kinevezési, ellenőrzési és irányítási jogot szerzett minden szövetkezeti federálé fölött, az uniókat pedig megszüntették.

A két világháború közötti állandó jogi bizonytalanság, politikai befolyásolás mellett, adókedvezmények és állami hitelek hiányában a kisebbségi szövetkezetek elsősorban tagságuk, valamint a keretintézmények támogatásához folyamodtak.

A szász szövetkezetek továbbra is a Takarékpénztár holdudvarában maradtak, ám úgy taglétszámuk, mint a szövetkezeteik száma stagnált. A Raiffeisen-féle Szövetkezetek Szövetségéhez (VRG) 1929-ben 263 egység csatlakozott. A bánsági sváb szövetkezetek főleg a gazdasági válság éveitől kezdődően a mezőgazdasági termékek feldolgozására és Németországba irányuló exportjára alapozva növekedtek. A temesvári szövetkezeti szövetség egységeinek száma 1937-re 177-re nőtt, 25 824 személyt képviselve. Saját

szövetkezeti hálózatukat megőrizték a bukovinai és besszarábiai németek. A romániai németiség szövetkezeteinek száma 315-ről (1929-ben) 407-re nőtt (1938-ra), taglétszámuk 38 ezerről 55 ezerre.

Az 1929-ben megalakult a Romániai Izraelita Szövetkezetek Központi Bizottsága, Kisinyov székhellyel, a romániai (besszarábiai, ókirályságbeli, bukovinai és erdélyi) izraelita lakosság szövetkezeteit képviselte és koordinálta.

A magyar szövetkezetek 1920 nyarán szerveződtek érdekvédelmi szövetségbe. 1920. június 3-án Nagyenyeden 433 fogyasztási szövetkezet csatlakozásával alakult meg a Hangya Fogyasztási Szövetkezetek Központja, 1920. augusztus 9-én pedig a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége alakulhatott meg Kolozsvár székhellyel 403 hitelszövetkezet csatlakozásával. Azonban csak három évvel később, szász és magyar kijáráások nyomán sikerült az igazságügyi minisztérium kolozsvári igazgatósága 33 000/1922. sz. rendeletével elismertetni, engedélyeztetni az 1920-ban alapított szövetkezeti központok működését. Nehezítette az újjászerveződést a budapesti OKH-val és Hangyával történő pénzügyi elszámolás nehézsége, a koronabeváltás, a hadikölcsönkötvények által okozott veszteség, valamint a földreform, amelynek lebonyolításába a román földművelésügyi minisztérium bevonta a román szövetkezeteket is.

A kedvezőtlen körülmények ellenére az újjászervezési munkát a korábbi szövetkezeti és minisztériumi kirendeltségek Erdélyben maradó tisztviselői vállalták magukra, például a nagyenyedi Hangya igazgatója, Rohay László és Drexler Béla, akik a magyar egyházak, az EGE és kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank erkölcsi és anyagi támogatását is megnyerték.

A húszas években sikerült stabilizálni a szövetkezetek és a tagság létszámát. A vidéki szövetkezetek áruellátását a Hangya-központ nagyenyedi központi áruraktára és üzemei termékeit a vidéki áruraktárakon keresztül (Arad, Nagyvárad, Szatmár, Zilah, Kolozsvár, Torda, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy) saját teherkocsikkal és vasúti tengelyen bonyolította le.

A hitelezést már nehezebb volt garantálni, ezért a GHSZ az Erdélyi Bankszindikátus magyar bankjaihoz, de főleg a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbankhoz folyamodott hitelhez, amit a tagszövetkezeteknek közvetített viszonylag alacsony kamatrésszel.

Az 1930-tól megmutatózó gazdasági és pénzügyi válság okozta pénzügyi veszteségek mutattak kiutat a magyar szövetkezeti mozgalom számára. A harmincas években Marosvásárhelyen, majd Székelykeresztúron tejfeldolgozót épített magyarországi kölcsönrel a kolozsvári GHSZ, amelynek hatására a tejszövetkezeti hálózat fellendült: egy évtized alatt, 1939-ig 133 tejszövetkezet jött létre főleg Udvarhely és Maros megyékben, illetve Kalotaszegen. A Transsylvania márkával ellátott tejtermékek, pasztörözött vaj Románia nagyvárosaiban és külföldön (Anglia, Görögország, Palesztina) talált piacra. Más

mezőgazdasági és erdészeti termékeket (gyógynövény, erdei gyümölcs, fa) feldolgozó és exportáló szövetkezetek is szép számban alakultak, akárcsak kisipari termelő-, nyersanyagbeszerző és áruértékesítő szövetkezetek is. A harmincas évek végére több száz iskola- és diákszövetkezet is alakult.

A fellendülést a fiatal nemzedék munkába állása is elősegítette: a nagy öregek (Drexler, Rohay) stafétáját átvevő fiatal szövetkezeti szervezők és szakemberek közül kiemelkedett elméleti és gyakorlati munkásságával Balázs Ferenc, valamint gróf Bethlen László, Harmath József, Nagy Zoltán, Oberding József György, Petrovay Tibor, Vita Sándor, akik a katolikus vagy protestáns ifjúsági mozgalmak (Erdélyi Fialatok, Hitel) aktív tagjai is voltak. Támogató hatása volt ugyanakkor annak is, hogy 1931-től kezdődően a magyar egyházak gazdasági iskolákat hozhattak létre (Székelykeresztúr, Csombord, Radnót, Kézdivásárhely), a tanítóképzőkben és a teológiákon pedig – Makkai Sándor, Márton Áron püspökök – bevezették a gazdasági és szövetkezeti tantárgyat, gyakorlati képzés címén, a keresztény társadalmi tanítás és a *belmisszió* gyakorlatba ültetése végett, Venczel József kezdeményezésére pedig elindult a falumunka. A magyar kisebbségi szövetkezetek román állami támogatás hiányában gazdaságilag a magyar bankokra, érdekvédelem terén az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesülete (EMGE) és az Országos Magyar Párt (OMP) vezetőségére, oktatás-eszmerterjesztés terén pedig elsősorban az egyházakra és a szövetkezeti-közéleti sajtóra támaszkodtak. Az 1938–1940 közötti időszakban a két szövetkezeti központ vezetősége (gróf Bethlen László és gróf Haller István) többnyire a szövetkezeti sérelmek orvoslását próbálta elérni, és az elért eredményeket megőrizni.

A két világháború közötti időszak végén az erdélyi magyar családoknak fele legalább egy szövetkezetnek volt tagja. 1938-ban Románia magyarlakta területein 466 gazdasági és hitelszövetkezetnek 135 ezer tagja volt, 320 fogyasztási szövetkezetnek pedig 66 ezer tagja, ez a családtagokkal együtt 3/4 millió magyar szövetkezeti tagot jelentett, azaz a romániai magyarság csaknem felét. Más forrás szerint 1939-ben a szövetség és a Hangya 791 magyar szövetkezetet és 160 ezer magyar családot képviselt.

Az 1918–1940 közötti 22 év alatt a magyar szövetkezetek száma és taglétszáma csökkent ugyan, de a csatolt területek (Erdély és Bánság) román szövetkezeteinek számát (516 szövetkezet és 74 ezer tag) még mindig felülmúlta 1929-ben, amikor 271 GHSZ-tagszövetkezet közel 95 ezer tagot, 397 Hangya fogyasztási szövetkezet pedig közel 100 ezer tagot tömörített. 1937-re pedig a GHSZ-tagszövetkezetek száma már 450-re emelkedett.

A két magyar szövetkezet 100-100 ezres tagsága természetesen más anyanyelvűeket is magában foglalt. A GHSZ tagszövetkezeteinek tagsága Petrovay főkönyvelő becslése szerint 1933-ban 76,5 ezer magyar mellett közel 19 ezer román, 6 ezernyi német, másfélezer más anyanyelvű és közel 800 izraelita személyt számlált. Az összesen 333 Hangya-szövetkezet közül a har-

mincas évek végén, 1937-ben 6,6%-ot, 22 egységet tekintett román szövetkezetnek az igazgatóság első jelentése.

A Román Statisztikai Hivatal és a bukaresti Nemzeti Szövetkezeti Hivatal a magyar szövetkezeti hálózaton belül 746 szövetkezetet és összesen 152 779 személyt, szövetkezeti tagot tartott nyilván 1938 elején. Ugyanebben az évben Romániában összesen 7922 szövetkezet működött, ebből 1217 kisebbségi, 6705 román szövetkezetként volt nyilvántartva.

1. táblázat

Románia összes szövetkezete és tagsága 1937-ben

	Román	Kisebbségi	Összesen
Szövetkezet	5213	2709	7922
Taglétszám	1 196 268	236 320	1 432 588

2. táblázat

A kisebbségek szövetkezeteinek száma és típusai (1937. december 31-én)

	Szövetkezetek száma			Szövetkezeti típusok aránya (%)	
	Hitel	Gazdasági	Összes	Hitel	Gazdasági
magyar	281	469	750	37,5	62,5
szász	185	51	236	78,4	21,6
sváb	69	102	171	40,4	59,6
bukovinai német	60	-	60	100,0	-
összes	595	622	1.217	48,9	51,1

Forrás: Anuarul Cooperăției Române, ONCR, București, 1938, XI. p.

A sváb mezőgazdasági szövetkezetek

Az első Raiffeisen-típusú hitelszövetkezet 1897-ben alakult meg Großschamban a Dél-Magyarországi Földműves Egyesület (Südungarische Landwirtschaftsverein) indítványozására, ezt követte időben 1899–1911 között a triebswetteri, segenthaui és lovrini alapítás.

Az 1910-ben falusi takarékpénztárak és hitelszövetkezetek csatlakozásával részvénytársasági formában jött létre a Raiffeisen-Zentrale AG. A félmillió koronás alaptőkés Raiffeisen-központ a tőkeközvetítés (kiegyenlítő funkció), valamint az árubeszerzési és termékértékesítési feladatokat látta el, anélkül,

hogyan ellenőri, irányítói funkciókat vállalt volna. Egy ilyen feladatkörű szövetkezeti szövetség létrejöttét legkorábban 1923-ban kezdeményezték, azonban az alapszabályokat a bukaresti hatóságok nem hagyták jóvá, csak később, 1929–1930-ban, amikor végre megalakulhatott a Verband Raiffeisenscher Genossenschaften im Temeswar (Temesvári Raiffeisen Szövetkezeti Szövetség) 25 szövetkezet társulásával.²⁴ Az alapításuk óta a szebeni VRG-hez tartozó néhány bánági sváb hitelszövetkezet 1931–1932 folyamán csatlakozott a regionális unióhoz. Velük együtt a temesvári szövetkezeti szövetség egységeinek száma 1937-re 177-re nőtt, ebből 71 hitel-, 86 mezőgazdasági, 3 elektromossági és 3 fogyasztási szövetkezet volt, 2 tejszövetkezet, 1 malom-, 6 szőlészeti és 5 másfajta szövetkezet, s összesen 25 824 személyt képviselt.²⁵ Nem csatlakozott a szövetséghez két Arad megyei *sváb* fogyasztási szövetkezet, amelyek a Hangya-központ tagjai maradtak.

A közel 14 ezer tagot tömörítő 71 hitelszövetkezet hitelellátó intézménye a Banater Bankverein volt, amely a nagyszebenihez hasonlóan az irányító, szervező és ellenőri feladatokat ellátó Verbandot anyagilag és személyzetével támogatta.²⁶

A mezőgazdasági szövetkezetek elsősorban sertéshízlalással, vágóállat-és termékértékesítéssel, takarmánybeszerzéssel és -értékesítéssel foglalkoztak. 53 egység a tejbegyűjtést tisztatejszín-értékesítéssel tette hatékonyabbá, a savót visszatérítve a gazdáknak. Öt szövetkezetnek volt csak saját sajtkészítő üzeme. Németcsanádon pedig paprikamalmot indítottak 1936-ban. A kereskedők konkurenciája ellenére tehát a mezőgazdasági szövetkezetek száma 8-ról (1929) 91-re emelkedett 1936 végére, a taglétszám pedig 923-ról több mint 10 ezerre. A termékek értékesítésére alakított Landwirtschaftliche Zentralgenossenschaft (Mezőgazdasági Központi Szövetkezet) 1936-ban már a bánági termés 5%-át értékesítette (522 millió vagon, 24 millió lej értékben), és a Bánág vágósertéseinek 70%-át.²⁷ A vágóállat-értékesítési piaci külföldön Olaszország, Németország, Ausztria és Csehszlovákia voltak. A kivitelre a román állam exporttámogatást nyújtott.

1937-ben vajgyárat nyitott a Zentralgenossenschaft, a készterméket pedig „Banater Markenbutter” márkával forgalmazta.²⁸ 1936-tól a Zentral-

²⁴ OEBSER, ARNO: *Das deutsche Genossenschaftswesen in den Gebieten der ehemaligen Tschechoslowakei, in Rumänien, Südslawien und Ungarn*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart-Berlin, 1940, 190. p.

²⁵ *Uo.*, 190. p. A több mint 25 ezres tagság jelentősnek mondható, ha a 40 ezernyi sváb családdal viszonyítjuk. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a fiatalabb bánági sváb mozgalom taglétszáma meghaladta a jóval korábban induló százsz szövetkezeti tagságot. L. ezzel kapcsolatban *Uo.*, 201. p.

²⁶ *Uo.*, 191–192. p., 200–201. p.

²⁷ *Uo.*, 194. p.

²⁸ *Uo.*, 196. p.

genossenschaft saját szövetkezeti újságot (*Die Genossenschaft – Zeitschrift für deutsches Gemeinschafts- und Wirtschaftsleben* címmel) és évkönyvet (*Deutsches Genossenschafts-Kalender*) indított.²⁹ A romániai németiség szövetkezeteinek száma 315-ről (1929-ben) 407-re nőtt (1938-ra), taglétszámuk 38 ezerről 55 ezerre.³⁰

A magyar érdekeltségű bankszféra

A Romániához csatolt területek gazdasági egységei elsősorban az új vámhatárok (vámpolitika) és devizaváltozás okozta új körülményekkel találkoztak.³¹ A devizaváltozás, vagyis a korona beváltása lejre 2:1-es arányban a Monarchia-beli devizát használó pénzintézetek, vállalatok számára hátrányos volt, hiszen ezáltal alaptőkéjük, tartaléktőkéjük, betétállományuk a felére csökkent, így a Románián belüli pénzintézeti rangsorban is háttérbe szorultak; a lej inflációja, vásárlóérték-csökkenése pedig tovább fokozta a súlyvesztést. A magyar és szász pénzintézetek értékpapírtárcájában emellett súlyos veszteséget okozott a világháború idején nagy arányban jegyzett magyar államkötvény-, hadikölcsönkötvény-állomány, amelyet nem tudtak visszaváltani, így veszteségként kellett elkönyvelni. A békeszerződés gazdasági fejezete nem foglalkozott tételesen az állami értékpapírok kérdésével és nem kötelezte a szövetséges és társult győztes utódállamokat ezek beváltására, így azoknak önerejükből, tartalékalapjaik terhére kellett amortizálniuk e veszteségeket.³² Hátrányos volt az is, hogy a nemzetközi bankcsoportokhoz tartozó pénzintézetek átcsoportosultak a budapesti központtól Bukarest irányába vagy az erdélyi román tőkéhez, így ez a jelenség magyar szempontból *centrifugális* folyamatként értelmeződött, hiszen a nyilvánvalóan magyar érdekeltséget, érdeket, jelleget képviselő gazdasági szereplők számát és súlyát csökkentették.³³ Ugyancsak centrifugálisan hatott a Romániához csatolt te-

²⁹ Uo., 199. p.

³⁰ Az erdélyi szászok gazdasági sérelmei, Corvinus Egyetem Könyvtára, Fq 8292/1940/15. 15-25. Szövetkezetek. 25.

³¹ Az 1918–1920-as impériumváltás az új állam-, vám- és devizahatárok által behatárolt politikai közösség mint állampolgársági (alattvalói, *subject, ressortisant, supuși*) entitás a politikai intézményrendszer és berendezkedés megváltozását jelentette.

³² GYÁRFÁS Elemér: *Az Erdélyi Bankszindikátus megalakulása, helyzete és törekvései*, 1923. november 4., Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára [a továbbiakban: MOL] K 437-4. cs. 1924-1-342. f. 4.; RADOS Móric – SZÉKELY István: *Közgazdasági Évkönyv*, II. év, Temesvár, 1924, 86–93. p. A békeszerződés nem kötelezte Romániát a hadikötvények beváltására; a 188. § homályos rendelkezéseket tartalmazott abban a tekintetben is, hogy ki ellen van követelési joga a hadikölcsönkötvény tulajdonosának.

³³ GYÁRFÁS Elemér: *Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzintézetek*, Lugos, 1924, 154–167. p. A magyarországi vállalatok fiókjai tekintetében a békeszerződés 198. §-a

rületek infrastrukturális széttagoltsága, valamint az államhatároktól elvonatkozatható nemzeti összetartozás érzése, vagy éppenséggel az elvont *nemzeti közösségnél* valamivel objektívebb intézményi összetartozás előzménye.³⁴ Ennek eredménye volt, hogy a bánági pénzüintézetek nem csatlakoztak a Bankszindikátushoz, amely így 197 (közel fele-fele részvénytársasági, illetve szövetkezeti formában működő) pénzüintézet csatlakozásával alakult meg 1922 decemberében, összesen 174 millió lej alaptőkét, 54 millió tartaléktőkét képviselve (L.: 3. táblázat).³⁵

Gyárfás Elemér, az Erdélyi Bankszindikátus elnöke számos jelentésében, tanulmányában a nemzeti elköteleződés, önbesorolás és önszerveződés prizmáján keresztül próbálta behatárolni a bankokat, valamelyest a fentebb vázolt módszertanunkhoz hasonlóan. Gyárfás rámutatott arra, hogy a sváb, román és szász intézményekkel ellentétben, amelyek explicit módon, cégnevükben is felvállalták nemzeti hovatartozásukat (például a Dél-Magyarországi Takarékpénztár a cégnevet 1919-ben megváltoztatva a Swäbische Zentralsparkasse nevet vette fel), a magyar érdekeltségű, magyarok többségi tulajdonában lévő intézetek különböző megfontolásokból nem akarták, illetve nem merték vállalni a magyar jelleget.³⁶

---

elvileg kimondta, hogy úgy Magyarországnak, mint az utódállamoknak a lehető legjobb és legmértányosabb eljárás biztosítandó. A nemzetközi érdekkörbe tartozó pénzüintézetek éltek is ezzel a lehetőséggel. A Magyar Agrár- és Járulékbank érdekkörébe tartozó marosvásárhelyi és temesvári Agrár-takarékpénztárak kiterjedt, a Székelyföldet behálózó fiókjaikkal együtt átkapcsolódtak az olasz érdekeltségű Banca Italiană și Română tőkecsoportba, a Pesti Kereskedelmi Bankhoz tartozó Erdélyi Bank összeköttetésbe lépett a bukaresti Banca de Comerțcel, a Generali Biztosító szervezetét a Banca Generală, az Adriát a Banca Adriatică, a Foncière-t a Foncière vette át, ezáltal mint román vállalatok képviselőiségi működtek tovább Erdélyben. L.: OBERDING József György: A magyar biztosítási intézmény Erdélyben, *Kisebbségvédelem*, 1940/1-2., 36–42. p.

³⁴ A közös magyar pénzüintézeti érdekvédelem koagulációját gyengítette továbbá az impériumváltozást megelőző és a húszas évek elején még meglévő ideológiai törésvonal, valamint a zsidó disszimiláció megjelenése és lecsapódása a pénzüintézetek affiliációiban. L.: BÁRDI Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940), In: *Források és stratégiák*, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1999, 29–113. p.

³⁵ GYÁRFÁS Elemér: Az Erdélyi Bankszindikátus, In: KLEIN Dezső (szerk.): *Erdélyi és Bánáti közgazdasági lexikon*, Nagyvárad, 1929, 55–56. p. L. még: DEBRECZY Béla: A magyar tőke és tőkeképzés, In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1938*, Brassó, 1937, 140–144. p.; Az erdélyi magyar bank- és hitelélet, In: KACSÓ (szerk.) *i.m.*, 145–151. p.

³⁶ GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi szászok hitelszervezetei, *Magyar Kisebbség*, 1923/24., 948–957. p.

3. táblázat
A legjelentősebb hitelintézeti központok

Megye	Bank (1922)	Alaptőke (ezer lej)	Betétek	Nyereségek
Alsó-Fehér	12	4870	42 253	922
Beszterce-Naszód	1	1000	2322	70
Brassó	2	2200	13 665	359
Csík	7	3340	16 971	778
Fogaras	1	300	2760	33
Háromszék	9	5901	23 021	1232
Hunyad	13	2857	31 673	743
Kis-Küküllő	5	1400	5289	212
Kolozs	9	68 225	274 230	10 282
Maros-Torda	6	12 100	46 323	1835
Nagy-Küküllő	2	1400	6323	226
Szeben	0	0	0	0
Szolnok-Doboka	12	4910	19 452	783
Torda-Aranyos	6	3335	16 864	448
Udvarhely	6	1900	11 499	313
Máramaros	3	1600	18 044	270
Szatmár	20	29 892	219 673	5578
Szilágy	13	5190	26 788	1327
Bihar	35	43 945	184 663	6460
Arad	18	67 974	266 940	8546
Krassó-Szörény	17	12 047	76 740	2727
Temes	n. a.*	n. a.*	n. a.*	n. a.*
Összesen	197	274 388	1 305 506	43 154

* n. a. = nincs adat.

Az explicit módon, cégnévben is jelzett nemzeti jelleg az üzletfelek, célközönség lehatárolását is jelentette implicit módon, ezért kevésbé gyakori jelenség maradt. Valamely nemzeti bankunióhoz való intézményi csatlakozás (*affiliáció*) viszont nemzeti besorolást is jelentett, és ekként átöröklődött az 1918 előtti időkből. Az alábbi számsor nemcsak az affiliált intézmények számát és tőkeerejét, hanem vagyonuk értékörzését/értékvesztését is szemlélteti.

Az 1926. december 31-én az 1907 óta működő Solidaritatea bankszövetséghez 75 erdélyi román bank tartozott, az 1903 óta jól működő szász-sváb

Revisionsverband bankszövetséghez 28, az 1922-ben létrehozott Erdélyi Bankszindikátushoz viszont csupán 81 magyar pénzüzetet³⁷ csatlakozott és tartozott kezdetben. Az 1918 előtti taglétszámhoz képest az új országhatárok között az erdélyi-bánáti román és szász bankszövetség is egyaránt intézményi tagokat veszített el, főleg a bukaresti érdekszférához való átigazolások miatt, s annak ellenére is, hogy a svábok is a Revisionsverbandhoz csatlakoztak.

A három nemzeti bankszövetség adatait összevetve Móricz Miklós megállapította, hogy román intézetek békebeli (1913. év végi) mérlegvagyonuk 73%-át, a szász pénzüzetek 16,5%-át, a magyar intézetek pedig mindössze 10,1%-át tudták átmenteni; alaptőke tekintetében 47,2%, 97%, illetve 7,1%-ával rendelkeztek.³⁸ A szász pénzüzetek innovatív pénzforrás-kezelési stratégiáját jellemzi viszont, hogy relatíve alacsony alaptőkével nagyobb volumenű passzívát sikerült mozgósítaniuk: a magyar bankok 1913-ban 45,6 millió koronás alaptőkével gyűjtöttek 331,2 milliós passzívát, a szász intézetek ellenben csupán 7,8 milliós alaptőkével 364,4 millió korona passzívumösszeget tudtak mozgósítani.³⁹ A magyar pénzüzetek békebeli betétállományuknak csupán a 19,23%-át tudták felmutatni, a szász intézetek a 61%-át, a román intézetek pedig a 87,5%-át.⁴⁰

A román bankintézeteknek kedvezett egyrészt a Román Nemzeti Bank hitelpolitikája: míg a magyar intézetek békebeli visszleszámlítási hitelüknek csak 2,1%-át tudták kielégíteni, a szász intézetek 18,9%-át, a román intézetek a békebeli (első világháború előtt az Osztrák–Magyar Banktól származó refinanszírozás) értékének 54,3%-át élvezhették továbbra is, immár a Román Nemzeti Bank részéről. Bár a román politikai eliten belüli ideológiai-regionális törésvonal nem mindenben kedvezett az erdélyi románoknak, az 1918–20-as évek hatalmi vákuumát megragadó erdélyi román gazdasági-politikai elit Erdély kormányzásának és törvényhozásának monopóliumát/privilégiumát megszerezve gazdasági előnyökre is szert tettek. A Kormányzótanács, amely egy személy (a szász Rudolf Brandsch) kivételével román politikusokból állt, állami költségvetési hozzájárulással alapította meg a Mezőgazdasági Bankot

³⁷ Gyárfás Elemér 1927. december 31-i lajstroma 207 magyar jellegű pénzüzetről tud, amelyből 107 részvénytársasági és 100 hitelszövetkezet volt. L.: KLEIN (szerk.): *i.m.*, 54–55. p.

³⁸ MÓRICZ Miklós: Erdély gazdasági élete a román uralom első tíz éve alatt. Gazdasági beszámoló az eltelt tíz év küzdelmeiről, *Közgazdasági Szemle*, 1929, 53:74, 712–743. p., 740. p.

³⁹ *Uo.*, 742. p.

⁴⁰ A Móricz által idézett mutatók valamelyest torzulnak, ha figyelembe vesszük, hogy nem az összes bank mutatóit, hanem csak a nemzeti bankunióhoz affiliált 187 intézet eredményeit hasonlítja össze, míg a 315 nem affiliált intézet adatait kihagyja a komparatív elemzésből. Az összesen 502 affiliált és nem affiliált intézet átlagaihoz viszonyítva is azonban átlagnál rosszabbak a magyar affiliált intézetek mutatói.

(Banca Agrară) és az Ipari és Kereskedelmi Központi Bankot (BCIC), amelyek vezetésében lényegében ugyanazok a személyek vettek részt, akik korábban a Monarchia-beli Solidaritatea román bankszövetség és az Albina Bank által koordinált gazdasági intézményrendszert működtették.⁴¹

A Gyárfás Elemér által a húszas évek elején megálmodott összerdélyi többnemzetiségű bankunió a szászok és románok idegenkedése és elzárkózása miatt sem jöhetett létre. Ezzel szemben a multietnikus Erdélyi Gyáripárosok Országos Szövetsége a Kormányzótanács kétéves kormányzása idején elkezdte működését, vezetősége pedig helyet szerzett a Romániai Nagyipárosok Országos Egyesülete keretén belül, regionális erdélyi-bánati tisztségek elfoglalásával.⁴²

A román pénzügyminisztérium és a Román Nemzeti Bank vezetőivel folytatott hosszas tárgyalásokat követően sikerült az Erdélyi Bankszindikátust hivatalosan elismertetni 1922-ben, valamint a befolyásos bukaresti pénzügyi körök tárgyalópartnerévé tudott válni, helyet biztosítottak számára az Országos Bankszövetségben. A Solidaritatea, Revisionsverband és a bukaresti nagybankok vezérigazgatói mellett az Erdélyi Bankszindikátust elnöke, Gyárfás Elemér képviselte. Ugyanő több ízben tárgyalt Budapesten az önállósodás, nemzetközi elszámolások, kapcsolattartás mikéntjéről a budapesti magyar bankok, a magyar pénzügyminisztérium és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TÉBE) képviselőivel.

A jelentősebb magyarországi tőkeérdekeltségek közül elsősorban a budapesti székhelyű Hazai Első Takarékpénztár őrizte meg kapcsolatait az érdekkörébe tartozó Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbankon (KTPH) keresztül.⁴³

A biztosítók közül az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, a Gazdák Biztosító Szövetkezete és a Magyar Élet- és Járadékbiztosító csak átmenetileg

⁴¹ *Compass. Anuar român pentru finanțe*, An II, 1923–1924, 164. p., 166. p. A Banca Centrală pentru Industrie și Comerț (BCIC) igazgatóságában Vasile Osvadă, Vasile Goldiș, Ion I. Lăpedatu foglalt helyet, vezérigazgatója I. Comșa, ügyvezető igazgatója Victor Bonțescu volt. Az agrárreform lebonyolítására, finanszírozására létrehozott Banca Agrară, amelynek részvényjegyzői között a román személyiségek mellett a román egyházakat és a román bankokat találjuk, számos ipari és bankérdekeltségre tett szert Kolozsváron, Aradon, Szovátán, Nagyszebenben, Nagyenyeden, Tordán, Resicán. Igazgatóságában helyet foglalt 1923-ban: I. Comșa, (a BCIC vezérigazgatója), Emil Hațieganu, Teodor Mihali, Aurel Vlad, felügyelőbizottságában Silviu Dragomir és Victor Muntean (a balázsfalvi Patria Bank igazgatója), és Iuliu Enescu volt az aligazgatója.

⁴² KLEIN (szerk.): *i.m.*, 58–59. p., 65–66. p.

⁴³ A tornyosuló politikai, vám- és devizahatárok által keltett akadály miatt a budapesti székhelyű Leszámítoló, Agrár- és Járadékbank, a Magyar Általános Hitelbank, a Pesti Kereskedelmi Bank és a Magyar Bank korábbi erdélyi hálózatát felszámolta, kivonult. MOL K 437. 4. cs. 1924-1-240. 18-19. f.

őrizte meg magyar jellegét.⁴⁴ Erdélyi üzletállományának átvételére az Első Magyar Általános Biztosító Társaság már 1921 novemberében, Kolozsvár székhellyel megalapította az Első Erdélyi Általános Biztosító Részvénytársaságot, azonban csak 40%-os érdekeltséggel, míg a többségi részvénytársaságot, 60%-ot a még 1911-ben a nagyszebeni román elit által alapított Banca Generală de Asigurări SA vette át. A Gazdák Biztosító Szövetkezete üzletállományát a szintén 1921-ben, Aradon megalakult Gazdák Biztosító Rt. vette át.⁴⁵ A Gazdák Biztosító Rt. rövidesen azonban a bécsi Donau Biztosítótársaság érdekkörébe ment át, és a korabeli elemző szerint német szellemű intézetté vált, arra törekedve, hogy a bánági és Nagyvárad vidéki németesség körében mint a svábság biztosítóintézete kerüljön be a köztudatba. E tervéhez megnyerte a temesvári római katolikus püspökség anyagi és erkölcsi támogatását. A magyar tőkeérdekeltség kivonulása után emblémáját a román Agronomul névvel cserélte fel, a harmincas évek végén pedig a német Landwirth cégnévvel kombinálta.⁴⁶

A Magyar Élet- és Járadékbiztosító Rt. erdélyi szervezete fenntartására Kolozsvár székhellyel 1922-ben leányintézetet alapított, Helvetia Biztosító Rt. névvel, amelyet később, a Magyar Élet tőke kivonásával egyidőben, 1925-ben az erdélyi magyar egyházak érdekeltsége vett át. Az alaptőkét 1 millióról 10 millió lejre emelték és a cégnevet Minerva Biztosító Rt.-re változtatták. A Minerva az egyházak, a magyar szervezetek támogatásával, a hitelszövetkezeti hálózatra támaszkodva széleskörű szervezőmunkát indított az erdélyi magyar biztosítási ügy nemzeti alapon való megszervezésére.⁴⁷

Az impériumváltás utáni pénzügyi intézményi alkalmazkodást, integrációs taktikákat jellemzik a szimbolikusan is megjeleníthető, legitimációt garantáló igazgatósági kooptálások, amelyek egyúttal a román nacionalizálási tendenciát is fékeztek. A Gazdák Biztosító Rt. igazgatótanácsának elnökévé dr. Groza Petru román ügyvédet, az Averescu kormány volt államminiszterét választották. Az igazgatótanácsban helyet kapott Dr. Garda Kálmán,⁴⁸ a felügyelőbizottságban Gyárfás Elemér és Török Bálint.⁴⁹ A kolozsvári székhelyű Helvetia elnöke is román nemzetiségű volt, dr. Felecan Octav, de az igaz-

⁴⁴ OBERDING: *i.m.*, 37. p.

⁴⁵ Új biztosító intézet alapítása Aradon, *Brassói Lapok*, 1921. október 9. Az intézet elnöksége 1921-ben: Dr. Mihály Tivadar (Teodor Mihali) miniszter, alelnökök Dr. Suciú János, Kintzig János, igazgatósági tagok Dr. Bóka József, Láng József, Dr. Montia Emil, Dr. Petru Groza, Dr. Garda Kálmán, Hirsch Ödön, Dr. Gyárfás Elemér, Török Bálint, Alföldi Pál, Dr. Buschmann András.

⁴⁶ OBERDING: *i.m.*, 37–38. p.

⁴⁷ *Uo.*, 38. p.

⁴⁸ GARDA Kálmán: Az egységes szövetkezeti törvény és szövetkezeteink jövője, *Ellenzék*, 1925. április 19., május 10. (Garda a Hangya-központ alelnöke volt, L.: *Szövetkezeti Értesítő*, 1933/4., 11. p.).

⁴⁹ *Compass. Anuar român pentru finanțe*, An. II., 1923–1924, 509. p.

gatósági tagok között báró Jósika Jánost, az Országos Magyar Párt későbbi képviselőjét is meg kell említeni. Az „Első Erdélyi” elnöke Vasile Goldiş román politikus, a Kormányzótanács és a román kormányok többrendbeli minisztere. A Helvetia alelnöke Bocsánczy László, Ion I. Lăpedatu, Octav Russu voltak, igazgatósági tagjai közé tartozott Teodor Mihali, a felügyelőbizottság egyik tagja pedig Constantin Popp, az Albina Bank ügyvezető igazgatója volt.

A legrangosabb román és magyar intézmények között tehát számtalan személyi összefonódás figyelhető meg, amelynek háttérében elsősorban a kölcsönös részvényesérdekeltség volt kimutatható. Nem elhanyagolható indoknak számít azonban a politikai-minisztériumi kijárási hajlandó és érdekeltté tett befolyásos politikusok szimbolikus beválasztása, akik az igazgatósági *tantième*-ért és presztízből engedményeket szerezhettek a pénzügyi intézet számára. A hétköznapi és pénzügyi életben tehát a multietnikus igazgatóságok legalább annyira gyakoriak voltak, mint a Monarchiában, sőt az új román gazdaságpolitikai konjunktúrában, tekintettel a Román Nemzeti Bank diszkriminatív visszleszámitolási politikájára, az igen gyakran, hektikusan változó törvények és rendeletek közepette a kijárási politizálás volt az egyetlen kiút a pénzügyi intézetek számára is. A földbirtokreform alkalmazásában is gyakran volt indokoltabb kvázi-korrupciós módszerrel orvosolni a sérelmeket, mint bírósági úton szerzett igazságszolgáltatásra számítani.⁵⁰

Az új állam nacionalista gazdaságpolitikája folytán a Román Nemzeti Bank nem nyújtott visszleszámitolási hitelt a kisebbségi szövetkezeteknek, ezért a központ a pénzpiacon, a magánbankoknál kereshetett hitelt. E negatív diszkrimináció folytán a magyar szövetkezetek drágább hitelhez jutottak, s ezért drágábban kölcsönözhettek a tagoknak.

A kisebbségi helyzetből adódóan a kisebbségi pénzügyi intézeteket hátrányos megkülönböztetésben részesítette az állam gazdaságpolitikája. Gyárfás Elemér politikus és pénzügyi szakember már a húszas évek elején felhívta a figyelmet arra, hogy „az erdélyi közgazdasági életnek a bukaresti nagytőke járószalagjára való fűzése nem előrehaladást, hanem határozott visszafejlődést jelentene, ezért önálló erdélyi gazdasági koncepciót kellene kidolgozniuk az erdélyi gazdasági szereplőknek”.⁵¹ A gazdasági központosítás végig a csatolt területek hátrányára volt, különösen a sokkal fejlettebb iparral és gazdasági kultúrával rendelkező Erdély és Bánság sínylette meg a bukaresti nagytőke gazdaságpolitikáját. Az 1939-es *Közgazdasági Évkönyv* a bánsági gazdasági élet szereplőinek jogos sérelmeit sorakoztatta fel: a 21 év alatt megnyilvánuló elnyomó centralizáció, a közterhek és adók aránytalan beszedése és kiosztása mind a Bánságot sújtja, míg a fővárosi tőke gazdago-

⁵⁰ JAKABFFY Elemér: *Lugostól Hátszegig*. Emlékirat, kéziratként, TLA Kv. 1486. II. fej.

⁵¹ GYÁRFÁS Elemér: Pénzügyi politikánk, *Magyar Kisebbség*, 1924/15–16., 624–628. p.

dik. Ezek ellen elsőrendű fontosságú a gazdasági és közigazgatási decentralizáció megvalósítása.⁵²

A Banca Națională politikája is hasonló volt: míg az ókiráltságú bankok alaptőkéjük többszörösét kapták visszleszámítolási hitelben, a temesvári bankok alaptőkéjük 20%-át kapták csak a BN-től. 1922-ben a 197 magyar jellegetű pénzüintézet összesen 200 millió, 1924-ben 109 közül mindössze 8 magyar pénzüintézet alig 20 millió lej visszleszámítolási hitelben részesült, jöllehet az összes alaki feltételeknek eleget tettek, tehát a hitelt 1925 májusában 212 millió alaptőkéjükkel arányosan kellett volna megkapniuk. 1925 végén a magyar pénzüintézetek saját tőkéje összesen 398 millió volt, hitelük azonban a BN részéről csak 30 millió (8%). Ezzel szemben, ugyanabban az évben a kolozsvári 50 millió alaptőkéjű Banca Agrară 150 millió hitelt kapott a jegybanktól.⁵³

A negatív diszkrimináció, az olcsó 6%-os jegybanki hitel hiányának a következménye volt, hogy a magyar pénzüintézetek 18-20%-os betétekből voltak kénytelenek fedezni hitelszükségeiket.⁵⁴ A 18, 20, 22%-os takarékbetétekből a magyar pénzüintézetek nem folyósíthattak 26, 28, 30%-nál olcsóbb kölcsönöket az Erdélyi Bankszindikátus tagjaiként sem. Az általános gazdasági nyomoron kívül, a magyar pénzüintézetek esetében a BN hitelpolitikája valamint a külföldi hitelek hiánya volt a pénz drágaságának okozója – vélte Gyárfás Elemér.⁵⁵

A pénzüintézeti, az érdekképviseleti és a szövetkezeti hálózat kapcsolatai

A pénzüintézetek és a szövetkezetek közötti hálózati vagy hierarchikus viszonyt szemlélteti, hogy a helyi takarékpénztárak, bankok (olykor többségi) részvényesei voltak a szövetkezeti egységeknek, központoknak, s ekként kapcsolatukat a vezetőség részbeni átfedése is jelezte. A jelenség magyarázata kettős. Egyrészt a nemzetiségi-kisebbségi önszerveződés során a korábbi, román és főleg a szász paradigma szerint is ez volt a bejáratott gyakorlat, másrészt a trianoni határral elmetszett Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH) pénzügyi köldökzsínóriját kellett valamely intézménynek átvennie. Minthogy ezt legkönnyebben az ugyancsak pesti érdekeltségű bankok egyike tehetette meg, a szövetkezeti alapításokban különben is kezdetektől fogva

⁵² KATONA Béla (szerk.): *Közgazdasági Évkönyv 1939*, Gergely R. Könyvkereskedés, Budapest, 1939.

⁵³ GYÁRFÁS Elemér: A kisebbségi bankok és a Banca Națională, *Magyar Kisebbség*, 1925/14., 530–532. p.; Uő.: A Banca Națională s a magyar pénzüintézetek, *Magyar Kisebbség*, 1925/2., 64–65. p.

⁵⁴ GYÁRFÁS Elemér: A pénzügyi válság és a leu stabilizációja, *Magyar Kisebbség*, 1926/20., 756–752. p.

⁵⁵ GYÁRFÁS Elemér: Pénzüintézetek kínos kérdése, *Magyar Kisebbség*, 1927/13., 475–477. p.

érdekelt Pesti Hazai Első Takarékpénztár érdekköréhez tartozó KTPH vállalta e lépést. A részvénycsomag átvétele, megvásárlása és újabb üzletrészcsomagok jegyzése, a szövetkezeti központ tőkésítése amúgy is a kereskedelmi bankok, takarékpénztárak számára volt a legkönnyebb, mind tőkeerősségük, mind pedig jogi személyiségük nagyon korai megszerzése és háborítatlan működésük folytán. A magyar kulturális és gazdasági, nem kereskedelmi célú, hanem érdek-képviselési funkciókat betöltő intézmények ugyanis igen későre kapták meg a román államtól a nyilvános működéshez való jogot, jogi személyiséget az új törvények alapján (az EGE-nek 1929-ig, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek – EMKE-nek – pedig 1935-ig kellett várnia erre).

A fenti okok miatt is a KTPH többségi részvényes volt a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége alapítványi üzletrészstőkéjében: 2413 üzletrész képviselt a KTPH a mintegy 2549 alapítványi üzletrészből, a közgyűlésen általában 50 körüli létszámban képviselt hitelszövetkezetek pedig 8500 körüli üzletrészt és ezzel járó szavazatot gyakoroltak.⁵⁶ Alapítványi üzletrész jegyeztek még, s ekként a közgyűlésen szavazati és kinevezési joggal bírtak, év végi eredményelosztáskor pedig osztalékrészesedéshez jutottak egyrészt intézmények (Minerva Rt., Arad Megyei Takarékpénztár, Aradcsanádi Takarékpénztár, Dicsőszentmártoni Hitelszövetkezet, Dévai Takarékpénztár, Közhasznú Takarékpénztár, illetve az Erdélyi Református Egyházkerület), másrészt magánszemélyek: Török Bálint, id. gróf Jósika Gábor, Dr. Ferencz József, Dr. Balázs András, báró Bánffy Ferenc.⁵⁷ A szövetkezeti közgyűlésben és vezetőségi tanácsokban pedig értelemszerűen helyet foglaltak vagy képviseltettek a fontosabb részvényesek.

A szövetkezeti központ első évfárá közgyűlése alkalmával, 1924 márciusában alapszabályszerűen kiegészítették az igazgatóságot és három évre megválasztották a felügyelőbizottságot.⁵⁸ Az igazgatóság összetétele ismereteseivel zárójelben feltüntetve más intézményekben beöltött tisztségeit is,

⁵⁶ Kolozsvári Állami Levéltár [a továbbiakban: KVÁLT] 790. F GHSz 1. cs. 79. f., 82. f.

⁵⁷ Uo., 13. f. L. még: KVÁLT 31 F Camera de Comerț și Industrie Cluj [Kolozsvári Ipari és Kereskedelmi Kamara] 1880–1920, Inv. 206. Oficiul Registrului Comercial [Cégbíróság] 28–29. cs. Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank 105 f. A két intézmény közötti szoros kapcsolatot tükrözi a KTPH igazgatótanácsának összetétele 1931-ben: Ugron István elnök, Bocsánczy László vezérigazgató, alelnök, gróf Bánffy Miklós, gróf Bethlen Balázs, Erney Károly, Dr. Jelen Gyula, báró Jósika János, dr. Teodor Mihali, Velits Zoltán, Milos György, gróf Teleki Artúr, Bodor Bertalan, Bányai Károly ügyvezető igazgatók, dr. Pusztai Kálmán igazgató. Felügyelőbizottsági tagok: Dr. Makkai Sándor, Dr. Balázs András, báró Wesselényi István, báró Bánffy Dániel, báró Bánffy Ferenc, Dr. Ferencz József, Jancsó Sándor, dr. Aurel Milea, Váلكay Kálmán.

⁵⁸ A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége mint szövetkezet igazgatóságának 1923. évi jelentése, 1924. március 14. Első csonkaévi jelentés, K 610. 30. cs. 1. d. 176–184. f.

szemléltetni óhajtjuk a közös érdekeltségeket, vagyis a perszónáluniók és kapcsolt igazgatóságok által megtestesített nemzeti kisebbségi értékközösséget. Elnök: báró Jósika Gábor (EGE-elnök); alelnök: Bocsáncki László (a KTPH általános főigazgatója); igazgatósági tagok: gróf Bethlen György (KTPH-igazgatósági tag, OMP-, EGE-választmányi tag), Dr. Ferencz József (KTPH-felügyelőbizottsági tag), Nagy Károly, Rohay László,⁵⁹ Dr. Drexler Béla, Dr. Ferencz Géza, Dr. Ládai István (jogász), Dr. Mannsberg Sándor, Dr. Szoboszlai László, Lengyel Ákos, Dr. Jelen Gyula (KTPH-igazgatósági tag), Dr. Balázs András (KTPH-igazgatósági tag); ügyvezető igazgató: Fodor Emil; felügyelőbizottság: Bodor Bertalan (a KTPH ügyvezető igazgatója), Kelen Béla, Nagy János, Török Bálint (EGE-titkár), Dr. Elekes Dénes.

A két világháború közötti időszakban a perszónáluniók és kapcsolt igazgatóságok jelensége folyamatosan fennállt, összefűzve az EGE-t, az OMP-t, az EMKE-t és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet – EME-t –, az Erdélyi Bankszindikátust és az egyházak világi szervezeteit, a hitelintézeteket s természetesen a két szövetségi központ igazgatóságait és vezetőségét.

A magyar szervezetek részvétele a szövetségi mozgalomban tekinthető erkölcsi támogatásnak, altruizmusnak is, ám a háttérben anyagi és politikai érdekek is meghúzódtak. A jól kiépített és működő szövetségi hálózat ugyanis kulturális és mozgósító csatornaként is beválhatott, ugyanakkor, lévén hogy az EGE csak 1929-ben, az EMKE pedig csak 1935-ben nyerte el jogi személyiségét, és ezzel a nyilvános működéshez való jogot, a szövetségi szervezet mind a vezetőknek, mind a különböző társadalmi rétegeknek (gazdáknak) jogilag meg nem támadható nyilvános működésre, közgyűlések, rendezvények megtartására jogosult intézményként keretet biztosított.⁶⁰

Az EGE elsősorban a propaganda terén támogatta a szövetségi szervezetet azáltal, hogy az *Erdélyi Gazda* 1920–1925 között állandó szövetségi mellékletet tartalmazott, *Hangya* címmel. A kalendáriumjellegű *Hangya Naptár* 1922-től jelent meg évente. A kisebbségi közéletben és elsősorban a lakosság túlnyomó részét alkotó rurális lakosság képzésében, tájékoztatásában is fontos szerepet tölthettek be a szövetségi központok hivatalos kiadványai. A *Szövetkezés* (1924–1948) a Hangya fogyasztási szövetkezetek központjának hivatalos közlönye. A *Szövetkezés* elődje az *Erdélyi Gazda* című újság mellékleteként jelent meg 1921-től *Hangya* címmel.

Báró Jósika Gábor elnök egyszemélyben az EGE elnöke is volt haláláig. Őt követte az elnöki tisztségben 1931-től gróf Béli Kálmán, az EMKE elnöke és

⁵⁹ Rohay László a Hangya nagyenyedi kirendeltségének vezérigazgatója volt 1905-től, majd az önállósult nagyenyedi Hangya-központot vezette.

⁶⁰ OBERDING József György: Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezete a román uralom alatt, *Kisebbségi Körlevél*, 1942/1., 16–30. p.

néhány bank igazgatósági tagja. A GHSZ melletti ellenőrző unió igazgatója, gróf Bethlen László az EMKE közgazdasági szakosztályának elnöke volt.⁶¹

A jogi személyiség megszerzéséig az EGE több ízben együttműködésre kérte fel a GHSZ-t: „az EGE aziránt keresi meg a Szövetséget, hogy a hitelszövetkezeteket kapcsoljuk be a községek gazdasági életébe és különösen ahol nincsenek gazdakörök, a hitelszövetkezetek keretében külön gazdasági osztályt szervezzenek, melyek hivatva volnának a község minden apró kérdésével foglalkozni, gazdasági előadásokat tartani”.⁶²

A felkérést követő időszakban a szövetség az EGE-t pártfogásáról biztosította, és körlevelet intézett tagszövetkezeteihez. A hitelszövetkezetek ezek után a szövetség közvetítésével bekapcsolódtak az EGE gazdasági akcióiba, alosztályokat hoztak létre, amelyeken keresztül minőségi vetőmagot szereztek be nagy tételben a gazdák.⁶³

Amikor az OMP Közgazdasági Szakosztályán belül és a hírlapokban felvetődött egy erdélyi jelzálogbank vagy altruista bank terve, Jósika Gábor és Bethlen György javasolták, hogy egy újabb bank alapítása helyett a magyar szervezetek a hitelszövetkezeti központot, a szövetséget tőkésítsék, hiszen – a közgyűlés határozati javaslata szerint – „a mezőgazdasági és kishitel legalkalmasabb és leghathatósabb intézménye”, ezért a közgyűlés „szükségesnek tartja a hitelszövetkezetek Szövetségének megerősítését és kifejlesztését egy altruista nagy központtá, mely hivatva lesz a falu és az emberek hiteligenyét jutányos alapon kielégíteni”. Elekes Dénes és Drexler Béla javaslatára a határozatot elküldték az egyházaknak és az OMP-nek is. Az egyházakat felkérték, hogy minél nagyobb üzletrészt jegyezzenek, nagyobb betéteket bocsásanak a szövetség rendelkezésére, és utasítsák a vidéki egyházközségeket, hogy vezetőik útján vegyenek részt a vidéki szövetkezetek munkájában és az egyházközségi vagyon kezelésével vegyék igénybe a szövetkezeteket.⁶⁴

Bethlen György OMP-elnök, 1936-ig EGE-elnök tagja volt a szövetség igazgatóságának. Bethlen László, a GHSZ ügyvezető igazgatója és Harmath János, a Hangya-központ vezérigazgatója részt vettek az EGE elnöksége által egybehívott elnöki tanácsulésain.⁶⁵ Az 1936. novemberi elnökségi ülésen Szász Pál elnök megköszönte a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Igazgatóságának amiért elősegítette azt, hogy minden szövetkezet tagja lett az EGE-nek; a Hangya Szövetkezetek Igazgatósága szintén megtette a maga részéről az

⁶¹ KACSÓ (szerk.): *i.m.*, 86. p.

⁶² KVÁLt Fond 790. GHSz 1. cs. f. 38 (71. p.).

⁶³ KVÁLt Fond 790. GHSz 1. cs. f. 9 (p. 23.) f. 49 (98. p.).

⁶⁴ KVÁLt Fond 790. GHSz 1. cs. f. 27 (p. 50.). Az 1928. február 23-i közgyűlés jegyzőkönyve Uo., f. 59 p. 114.

⁶⁵ MOL P 1705 E.G.E. 1937. évi jegyzőkönyvei. Jegyzőkönyv mely felvétellett Kolozsvárt, 1936. nov. 3-án az Erdélyi Gazdasági Egylet elnöksége által egybehívott elnöki tanácsulésról, 1–41. p.

intézkedéseket, hogy a fogyasztási szövetkezetek testületileg belépjenek az EGE tagjai sorába.⁶⁶

Az EGE együttműködött a szövetséggel a tejgazdasági szakértők, vajmes-terek kiképzésében és alkalmazásában, és közvetve a tejszövetkezeti ágazat és stratégiák fejlesztésében is. Tervbe vették a kalotaszegi Nádasmentén, valamint Szilágyságban létesítendő tejfeldolgozó üzem építését.⁶⁷ Úgy a szövetkezeti központok, mint az EGE alkalomadtán együttműködtek a szászok hasonló szervezeteivel: a szebeni Verkaufshalléval, az Erdélyi Szász Gazdasági Egylet vetőmag-értékesítő osztályával.

Ahhoz, hogy a gazdakörök is részesüljenek a törvény által szövetkezeteknek nyújtott kedvezményekben, Bethlen László javaslatára a tejcarnokot működtető gazdakörök beléphettek a tagszövetkezetek sorába, és önkéntesen a szövetség ellenőrzése alatt működtek tovább.

A szövetkezetek intézményes támogatásának és jól kiépített hálózatát mozgósítva sikerült Szász Pálnak az EGE társadalmi bázisát kiterjeszteni: az 1936-ban alig 537 EGE-tagságról az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyletre (EMGE) átnevezett gazdaszervezet célközönségének súlypontját a nagybirtokosokról a kis- és középbirtokosokra helyezve át 1940-re 18 522 EMGE-tagra, illetve 575 gazdakörbe szervezett 26 808 gazdaköri tagra emelte taglétszámát.⁶⁸ A Venczel József és Vita Sándor közreműködésével megreformált gazdaszervezet *demokratikus átalakítása*, szervezeti felépítésének korszerűsítése, decentralizálása (3 kerület, 12 alkerület) annál is inkább időszerűvé vált, mivel már 1921-ben megfogalmazódott a demokratikusabb, a kisbirtokosokra támaszkodó mezőgazdasági szervezetek megalakításának igénye.⁶⁹ Drexler Béla, Orbán Balázs és Mikó László szorgalmazására, a nehézkes (és konzervatív) EGE kiegészítésére, a Bocskai Szövetség pénzügyi támogatásával megalakultak a Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék megyei földművesszövetségek.⁷⁰ 1936-ig azonban mégsem sikerült a gazdaszervezetek társadalmi bázisát kiterjeszteni, így ezek elmaradtak a szász és sváb gazdaszövetségekhez viszonyítva. A Szász Mezőgazdasági Egyesületnek már 1913-ban közel 10 ezer tagja volt, 1922-ben pedig 13 347, a központi választmány mellett 14 körzeti és 235 helyi gazdaegyletbe tömö-

⁶⁶ MOL P 1705 E.G.E. 1937. évi jegyzőkönyvei. Jegyzőkönyv mely felvétellett Kolozsvárt, 1936. nov. 3-án az Erdélyi Gazdasági Egylet elnöksége által egybehívott elnöki tanácsülésről, 9–10. p. Az EGE reformjáról és tevékenységéről L. bővebben: DEMETER Béla – VENCZEL József: *Az EMGE munkája a román impérium alatt*, Kolozsvár, 1940.

⁶⁷ MOL P 1705 E.G.E. 1937. évi jegyzőkönyvei. Jegyzőkönyv mely felvétellett Kolozsvárt, 1936. nov. 3-án az Erdélyi Gazdasági Egylet elnöksége által egybehívott elnöki tanácsülésről, 22–23. p.

⁶⁸ DEMETER–VENCZEL: *i.m.*, 22–29. p.

⁶⁹ VITA Sándor: Erdélyi szövetkezetek, *Hitel*, 1936/1., 45–56. p.

⁷⁰ MOL K 437 Bocskai Szövetség. f. 385–386. K 437-1921-1-398. f. 35.

rülve. A Bánáti Sváb Gazdasági Egyesületnek 1926-ban 80 gazdaköre 5515 tagot csoportosított.⁷¹

Természetellenesebb, vagyis a bejártott gyakorlattal ellenkező esetekre is találunk példát, jelesen 1937-ben, amikor a Hangya fogyasztási szövetkezetek központjának alaptagsága a közgyűlésen hevesen és kifejezetten ellenállt a kolozsvári érdekcsoport beszivárgási kísérletének. Ekkor ugyanis – Vita Sándor ellenőr, gróf Bethlen László és gróf Haller István levelezéséből, jelentéseiből kiszűrhetően – a népiek ellenállást gyakoroltak a főúri és talán Budapestről manipulált befolyásnak (báró Bánffy Dániel elnökké jelölésének, választásának).

A személyi kérdéseket, érdek-összefonódásokat félretéve viszont hálózati szinten szemlélve és értékelve a szövetkezeti intézményt, stabil(izált)nak és kiegyensúlyozottnak tekinthetjük.

Amint a szász példa is erre serkentett, ahol az Erdélyi Szász Mezőgazdasági Egylet (SSLV) és a szövetkezetek helyi és körzeti szinten is kölcsönös tagságot, közös irodákat és programokat szerveztek, sőt néhány évig közös volt a kiadványuk is, a *Landwirtschaftliche Blätter*, az EGE és a két szövetkezeti központ is hasonló együttműködést fejtett ki. A magyar szövetkezeti hálózat földrajzilag és vallásfelekezetiileg, ideológiailag is talán tagoltabb, decentralizáltabb volta és két központhoz való tartozása miatt is a központi partnerség mellett a helyi sajtóval, társadalmi elittel is volt kooperációs felület. A Minerva Lap és Könyvkiadó Hivatal lapja, a *Magyar Nép* Kolozsváron, ugyanitt az *Ellenzék*, valamint a *Brassói Lapok* külön gazdasági és szövetkezeti rovatban már a húszas évektől kezdődően terjesztették a szövetkezeti gondolatot.⁷² A kolozsvári kiadású *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, egyházi lapok közül pedig elsősorban az *Erdélyi Tudósító* mint a keresztényszociális gondolkodás vallója és terjesztője, Veress Ernő szerkesztésében kiemelt figyelmet szentelt az emberközpontú szövetkezeti gondolat propagandájának, kulturális és szociális emancipációt is remélve ettől.

A GHSZ közlönye, a *Szövetkezeti Értesítő* (1933–1948) dr. Bethlen László gróf, a központ vezérigazgatója és az ellenőrző unió elnöke kezdeményezésére jelent meg, dr. Vékás Lajos (Minerva Kiadó) támogatásával. Cserében viszont a Minerva népkönyvtárakciójában is elsősorban a két szövetkezeti központra támaszkodott.⁷³ A Minerva Biztosító pedig a biztosítási ágazat kiterjesztésében működött együtt szorosan a hitelszövetkezeti hálózattal.⁷⁴

⁷¹ SIGERUS, Fred: *Wirtschafts-Statistik Rumäniens. Jahrbuch 1926*, Hermannstadt-Leipzig, 1926, 13–14. p.

⁷² KVÁLT Fond 790. GHSz 1. cs. f. 63 (p. 122.). Az 1929. márciusi közgyűlésen, amikor felmerült egy önálló kéthetenként kiadandó közlöny javaslata, Ürmössy József a nagy költségekre való tekintettel nem értett egyet a külön lap kiadásával, ellenben azt ajánlotta, hogy a *Magyar Nép*ben nyitassék ezen célra egy állandó szövetkezeti rovat.

⁷³ SÜLYÖK István (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*, Juventus, Nagyvárad, 1930, 195. p.

⁷⁴ Legújabb feldolgozás a biztosítási ágazatról: SZAVÁRI Attila: A Minerva Biztosító ügye, *Magyar Kisebbség*, 2014/1. (Ötven hónap Észak-Erdélyben 1940–1944 tematikus szám).

A hivatalos közlönyök mellett a vidéki szövetkezetek maguk is áldoztak jóvedelmükből szakmai és kulturális kiadványokra: ilyen volt többek között az udvarhelyi Siculia szövetkezet gazdalapja, a máramarosszigeti *Iza* lap, a brassói ÁGISZ naptárai és Hasznos Könyvtár sorozata, a tordai AVE–Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet könyvkiadása. Az iskolaszövetkezetek központja *Iskolaszövetkezeti Közlöny*, *Szövetkezeti Család*, *Szövetkezeti Könyvtár*, *Törpesszövetkezeti Könyvtár* címmel gyermek- és ifjúsági irodalmat, családi kulturális és pedagógiai ismeretterjesztőket adott ki. A *Hangya Naptár* 17 ezer példányban jelent meg 1940-es adat szerint, a *Szövetkezeti Falinaptár* pedig 40 ezer példányban jelent meg.⁷⁵

Magyar szövetkezeti mozgalom Erdélyben 1940–1948 között

Az 1940-ben a bécsi döntés következtében 768 magyar szövetkezet közül 212 Dél-Erdélyben maradt.⁷⁶ A dél-erdélyi szövetkezetek valamennyi típusa a nagyenyedi Hangya szövetkezeti központjához csatlakozott. Az Észak-Erdély területén működő fogyasztási szövetkezetek irányítását, áruellátását és ellenőrzését az 1940 októberében megalakított marosvásárhelyi Erdélyrészi Fogyasztási Szövetkezetek Központja vette át. Az 1941/2150. sz. M.E.-rendelet szabályozta a szövetkezetek működését. A rendelet a kolozsvári GHSZ szövetséget, Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja névvel, az erdélyi szövetkezetek csúcshintézményévé tette. Ellenőrzése és felügyelete alá rendelte saját tagszövetkezetei mellett az összes erdélyrészi szövetkezeti központot: a Raiffeisen Szövetkezetek Szövetségét és a Plugarul Román Szövetkezetek Központját, valamint az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Központját. A rendelet szerint semmiféle szövetkezet nem működhetett Erdélyben valamely központi tagság és ellenőrzés nélkül. A szövetség a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja névvel, ám kisebbségi szövetkezetek feletti ellenőrzési jogával de facto nem élt, ezt delegálta a beszercei Raiffeisen Szövetkezeti Szövetségnek, valamint a kolozsvári székhelyű Plugarul Román Szövetkezetek Szövetségének. A reciprocitási tárgyalásokon a román szövetkezeti központ elnöke, Emil Hațieganu képviselte a kisebbségi román érdekeket, míg a dél-erdélyi magyar szövetkezeti érdekeket gróf Haller István nagyenyedi Hangya-elnök vállalta magára, a Magyar Népközösség elnökének, Gyárfás Elemérnek és Márton Áron püspök támogatását is bírva.

⁷⁵ Kulturális tevékenységről L.: *Szövetkezeti Értesítő*, 1940/40., 75. p. A *Szövetkezeti Család*, a *Szövetkezeti Értesítő* havi képes melléklete 1940 májusában indult.

⁷⁶ NAGY Zoltán: *Az erdélyi magyar szövetkezetek a visszatéréskor*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1942; OLÁH Sándor: Székelyföldi szövetkezetek 1940–44 között, In: CSETRI–EGYED–HUNYADI–SOMAI (szerk.): *i.m.*, 271–298. p.

Az 1940–1944 közötti időszakban a hadiszállítások teljesítése céljából az állam kedvezményekkel és hadi megrendelésekkel kedvezően hatott a magyar szövetkezetek növekedésére, elsősorban az újonnan létesített Erdélyrészi Hangya területén. A bécsi döntést követő időszak pozitívumai közé tartozik, hogy a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen Szövetkezettudományi Intézetet hoztak létre, amelynek örökségét 1945-től 1948-ig a Bolyai Egyetem Szövetkezeti Tanszéke vitte tovább Nagy Zoltán személyében.

Az 1944–1948 közötti időszak a szövetkezeti mozgalom haláltusája, utolsó négy éve volt.⁷⁷ Az 1944. őszi frontátvonulás miatt a magyar szövetkezetek óriási veszteségeket szenvedtek el. A hadi események és fosztogatások, áruraktár-lefoglalások, hadizsákmányok súlyos károkat okoztak a magyar szövetkezetek vagyonában. A szovjet katonai közigazgatás és az 1945 márciusától újra berendezkedő román közigazgatás idején a marosvásárhelyi Hangya Szövetkezetek Központja és a nagyenyedi Hangya Szövetkezetek Szövetsége az 1945. szeptember 15-én tartott együttes közgyűlésükön egyesültek Kaláka Szövetkezetek Központja néven. A központ székhelye Marosvásárhely lett, kötelékébe 681 szövetkezet csatlakozott. A Kaláka-hálózat 136 ezer családfő tagot (tehát 540 ezer családtagot) számlált, 527 személyt (köztük szakembereket is) foglalkoztatott központjában, 14 kirendeltségén és raktáraiban, ipartelepein. Tagszövetkezetének 710 üzletvezetője és más alkalmazottja volt. 1945-ben 140 munkás és alkalmazott dolgozott a meggyesfalvi ipartelepen. A Szövetség Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjához 421 szövetkezet tartozott. A két szövetkezeti központ összesen közel 200 ezres tagsággal rendelkezett.

Az állami intézkedések 1945-től kezdődően a magyar szövetkezetek eltiprását vagy beolvasztását célozták; a demokráciát és emberi jogokat tipró módszereket és beolvasztási politikát az INCOOP a kommunista befolyás alatti kormányzat rábólintásával végezte. A sérelmek elleni tiltakozásként 1946. április 9–10-én, Marosvásárhelyen közös kongresszust tartott a két szövetkezeti központ, a visszaélés és jogtiprás viszont csupán az 1946. novemberi választások lebonyolításáig enyhült, ezután viszont folytatódott, sőt súlyosbodott a szövetkezeti autonómia megsértése, felfüggesztése. A két szövetkezeti központ elnökét, dr. Lakatos Istvánt és Korparich Edét eltávolították, másodrangú személyeket ültetve az elnöki székbe, hogy az 1944 októberében kinevezett kommunista intézőbiztosok kezelhessék a szövetkezeti központok vagyonát. Az EMGE elnöke, Szász Pál is hasonló sorsra jutott. Mindhármukat hazaárulási perbe fogták a párizsi békekonferenciára küldendő memorandum aláírása miatt. A Márton Áron, Demeter Béla, Venczel József, Dobai István által előkészített memorandumot legitimálta az egyház-

⁷⁷ Az 1945–1948 közötti időszak forrásanyaga: KVÁLt Fond 790. GHSz 3. cs. (1945–1948); a Szövetkezeti Értesítő 1945–1948-as évfolyamai; illetve NAGY Zoltán: *Erdély gazdasági életének szövetkezeti megszervezése*, Kolozsvár, 1946.

fők mellett Szász Pál aláírása, aki az EMGE elnökeként több mint 200 ezer EMGE-tagot, a két magyar szövetkezeti központ elnökei – Lakatos István és Korparich Ede – pedig 1102 szövetkezetet és közel 600 ezer tagot képviseltek. 1947-ben az INCOOP a megyei federálék Bukarestben megrendezett országos értekezletén elrendelte az egyesítést és azt, hogy a szegény népréteget vonják be a szövetkezetekbe, a vezetőségekbe pedig „a demokrata pártokban aktívan részt vevő szegényeket kell – akár szabotázs árán is – beültetni”. A román megyei federálékba való beolvasztást az INCOOP 1948/461. számú rendelete pecsételte meg. A rendelet értelmében „az egyesülést a szövetkezetek igazgatósága határozza el, anélkül, hogy e célból a közgyűlést kellene összehívni, azzal, hogy a fúzió végrehajtását az igazság tudomásulvétele végezt a legközelebbi évi rendes közgyűlésen bejelenti”. A szövetkezetek igazgatóságai a sorozatos kinevezések, a kommunista ügynökök becsempészése után az autonómia mellett kardoskodók kizárásával, lejáratásával, a szövetkezeti vagyon átjásztásával immár készek voltak beleegyezni a megyei federálékba olvadásba. A magyar hitelszövetkezetek felszámolása 1948 májusában ment végbe, amikor *egységesítették* a községi szövetkezeteket, és a vidéki hitelfolyósítást azontúl a Román Nemzeti Bank végezte. Néhány hónappal később, az 1948. augusztus 3-i *tanügyi reform* következtében megszűntek az iskolaszövetkezetek is. 1948-ban megjelentek az új alapszabályok, a lapok beszámoltak arról, hogy a szövetkezeti fúziók megtörténtek, az egyesüléssel alakult új szövetkezetek örökölték a régi szövetkezetek összes vagyonrészét. 1949-ben vette kezdetét a *kollektív kapitalista vállalatok* átalakítása.

A Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1949. március 3–5-i plenáris ülésén hozott határozata nyomán április 2-án új szövetkezeti törvény lépett érvénybe, amely után *szocialista*, pontosabban: sztálinista típusú szövetkezetek jöttek létre.⁷⁸ Államosították a szövetkezetek vagyonát, autonómiájuk névlegessé vált, önkényesen leszűkítették a tevékenységi körüket és a szakmai képzési lehetőségüket, valamint tervutasításos rendszert kényszerítettek rájuk. 1949 májusában megyei szervezési bizottságok alakultak, amelyek végül egyesítették a magyar fogyasztási szövetkezeteket a románokéival – ami által a Kaláka-központ nem csak de facto, hanem de jure is megszűnt. A korabeli álláspont szerint természetesen egészen másról volt szó: „a román és magyar nemzetiségű dolgozó parasztok mesterséges szétválasztása” szűnt meg. A fogyasztási szövetkezetek *végső átalakítására* 1950-ben került sor, amikor a március 19–21-i bukaresti szövetkezeti kongresszuson megalakították a Fogyasztási Szövetkezetek Szövetségét, a CENTROCOOP-ot, amelynek minden romániai fogyasztási szövetkezet a tagja lett.

⁷⁸ VINCZE Gábor: Az erdélyi magyar szövetkezetek sorsa a 2. világháború után, *Valóság*, 1998/3., 39–55. p.